

UDK: 930.85+297 (497.6 Sarajevo) “ 1945/1949 ”

DOI: 10.51237/issn.2744-1172.2021.50.195

Izvorni naučni rad

Primljen: 24. 9. 2021.

Prihvaćen: 21. 10. 2021.

Semir Hadžimusić

Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog

i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona

Tuzla, Bosna i Hercegovina

hadzi.semir@gmail.com

Kultura za narod i/ili za vlast. Osnivanje i djelatnost Kulturnog društva Muslimana “Preporod” s posebnim osvrtnom na rad Glavnog odbora i Mjesnog odbora Sarajevo u periodu 1945-1949. godine

Apstrakt: Ovaj rad govori o djelatnosti Kulturnog društva Muslimana “Preporod” od njegovog osnivanja 1945, pa do ukidanja 1949. godine. Kulturno društvo Muslimana “Preporod” je praktično novo nacionalno društvo, ali u kojem su se stopila dva stara predratna “bošnjačka” društva, Gajret i Narodna uzdanica, čime se, kako se isticalo, dokinula podvojenost i podijeljenost u bošnjačkom narodu. Međutim, novo društvo nije osnovano samo s tim ciljem, već prevashodno kako bi komunistički režim lakše pridobio onaj dio bošnjačkog stanovništva koji nije bio naklonjen ili je bio podozriv prema novim vlastima. U radu se, prije svega, na osnovu historijskih izvora prvog reda, nastoje podrobnije sagledati navedena pitanja i to kroz prizmu djelatnosti Kulturnog društva Muslimana “Preporod”, posebno njegovog Glavnog odbora, Mjesnog odbora Sarajevo, ali i stanja u društvu i odnosa komunističkog režima prema nacionalnim društvima u periodu 1945-1949. godine.

Ključne riječi: Preporod, Glavni odbor Preporoda, Okružni odbori, mjesni odbori, Sarajevo, Tuzla, predavanja, priredbe, opismenjavanje stanovništva, skidanje zara i feredže.

Abstract: This paper discusses the activities of the Muslim Cultural Association “Preporod” from its foundation in 1945 until its abolition in 1949. The Muslim Cultural Association “Preporod” is practically a new national society, but in which two old pre-war “Bosniak” societies, Gajret and Narodna uzdanica, merged, which, as it stood out, eliminated divisions and divisions within the Bosniak people. However, the new society was not founded solely for this purpose, but above all to make it easier for the communist regime to win over the part of the Bosniak population that was not in favor of or was suspicious of the new authorities. The paper seeks, in the first place, on the basis of historical sources, to look more closely at these issues through the prism of the activities of the Muslim Cultural Association “Preporod”, especially its Main Board, the Sarajevo Local Committee, the state of society and the relations of the communist regime towards national societies in the period of 1945-1949.

Keywords: Preporod, Preporod Main Committee, District Committees, Local Committees, Sarajevo, Tuzla, lectures, events, literacy, removing the veil and niqab

Uvodna razmatranja

Obnova materijalnog i duhovnog života u Bosni i Hercegovini otpočela je odmah nakon oslobođenja zemlje 1945. godine. Komunistička partija Jugoslavije ideološki je bila angažirana na ukupnom preobražaju Bosne i Hercegovine, koja je u tom pogledu nastojala napraviti distancu od perioda Kraljevine Jugoslavije, te je jedan od važnijih pravaca djelovanja partije bio rad na ukupnom kulturnom razvitku Bosne i Hercegovine. To je značilo kontroliranje kulturnog života i njegovo usmjeravanje ka potpunom provođenju socijalističkog preobražaja društva.¹

¹ Vera Katz, “Osnovna obilježja agitprop kulture u Bosni i Hercegovini (1945-1948)”, *Prilozi*, br. 28, Sarajevo (1999): 212-213; Jasmin Jajčević i Semir Hadžimusić, “Kulturno-prosvjetna društva u sjeveroistočnoj Bosni u periodu 1945-1949. godine”, u: *Prilozi historiji Bosne i Hercegovine u socijalističkoj Jugoslaviji*, ur. Husnija Kamberović (Sarajevo: Udruženje za modernu historiju, 2017), 186.

Presudnu ulogu u provođenju kulturne politike Komunističke partije je imala Komisija za agitaciju i propagandu (Agitprop), formirana na nivou centralnog, ali i republičkih i pokrajinskih komiteta KPJ. Preko Agitpropa KPJ je mogla da rukovodi cjelokupnim kulturno-prosvjetnim radom u njegovim najvažnijim pitanjima i da preko državnih organa (u prvom redu ministarstva prosvjete) daje direktive i vrši kontrolu rada.² Dakle, Agitprop je imao zadatak da “ispravno kanališe” potrebe stanovništva za kulturom i da spriječi sve napore neprijateljskih elemenata da usmjeravaju kulturni život prema njihovim interesima.³

Komunistička partija je odredila kurs, te preko sistema državne uprave rukovodila politikom širokog narodnog prosvjećivanja (presudno je bilo opismenjavanje velikog broja nepismenog stanovništva⁴), koje je provedeno u periodu obnove. Svaka kulturna i druga aktivnost koja nije vođena po uzusima partije smatrana je neprijateljskom, te je označavana kao “ostatak starih kapitalističkih snaga”, “malograđanski”, “bezidejni”, “bezperspektivni” element.⁵

Bosna i Hercegovina je u poslijeratnom periodu relativno brzo obnovila porušenu stambenu i komunalnu infrastrukturu, reorganizirala i sa novim sadržajima pokrenula rad starih kulturnih institucija i udruženja, stvarajući mrežu kulturno-prosvjetnih i umjetničkih organizacija

² Zdravko Antonić i dr., *Istorija Saveza Komunista Bosne i Hercegovine*, knj. 2 (Sarajevo: Institut za istoriju u Sarajevu, 1990), 330; Branko Petranović, *Politička i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji za vreme obnove* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1969), 385-388. O kulturnoj politici Komunističke partije u Bosni i Hercegovini u proučavanom periodu vidjeti detaljnije u: Muhamed Nametak, *Bosanski trougao u crvenoj zvijezdi. Kulturni tokovi i izgradnja “socijalističkog društva” u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1953.* (Sarajevo: Institut za historiju, 2017).

³ Carol S. Lilly, “Problems of Persuasion: Communist Agitation and Propaganda in Post-war Yugoslavia, 1944-1948”, *Slavic Review* 53, br. 2 (1994): 397.

⁴ Više vidi: Semir Hadžimusić, “Značaj opismenjavanja stanovništva za obnovu države i provođenje politike Komunističke partije u Bosni i Hercegovini 1945-1948. godine”, u: *Prijelomne godine bosanskohercegovačke prošlosti*, ur. Sedad Bešlija (Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu-Institut za historiju, 2021), 133-170.

⁵ Katz, *Agitprop*, 218-219.

pomoću kojih je okupljala i usmjeravala rad članstva, prosvjetnog kadra i umjetnika.⁶

U prvim godinama poslije Drugog svjetskog rata, rukovodstvo Komunističke partije, pored rada na kreiranju novih kulturnih vrijednosti, podržavalo je i razvoj postojećih nacionalnih kultura, nadajući se kako će zadovoljiti nacionalno raspoloženje bez ugrožavanja političkog jedinstva. U stvari, na ovaj način željeli su i postojeće kulturne forme upotrijebiti za sopstvenu korist.⁷

Znatan dio kulturnog života u Bosni i Hercegovini u prvim godinama poslije oslobođenja se odvijao u okviru nacionalnih kulturno-prosvjetnih društava, koja su osnovana još početkom 20. stoljeća. Osnovana sa ciljem da budu potpora obrazovanju i stvaranju inteligencije u svome nacionalnom korpusu, društva vremenom proširuju svoju djelatnost na organiziranje analfabetskih tečajeva, osnivanje biblioteka, čitaonica, zatim druga, kulturnih sekcija, te se bave izdavačkom djelatnošću.

Osnovni zadatak koji je postavljen pred nacionalna kulturno-prosvjetna društva Bošnjaka⁸ (Preporod), Srba (Prosvjeta⁹) i Hrvata

⁶ Isto, 221-222.

⁷ Lilly, *Problems of Persuasion*, 398-401. Više vidi i: Carol S. Lilly, *Power and Persuasion: Ideology and Rhetoric in Communist Yugoslavia 1944-1953*. Boulder: Westview Press, 2001.

⁸ U ovom radu je korišteno historijsko narodno ime Bošnjaci, analogno u literaturi ustajenom korištenju naziva Muslimani, za bosanske muslimane južnoslavenskog porijekla, koji su i do formalno-pravnog priznavanja nacionalnosti, s obzirom na njihov neupitni politički, društveni i kulturni identitet neprijeporno demonstriali obilježja posebnog, premda zvanično još nepriznatog naroda. Nazivi Muslimani, muslimani u radu su korišteni s ciljem očuvanja autentičnosti jezika izvora – u parafrazama dopisa, izvještaja i drugih dokumenata arhivskog porijekla, Adnan Jahić, *Vrijeme izazova. Bošnjaci u prvoj polovini XX stoljeća* (Zagreb: Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju; Sarajevo: Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", 2015), 24; S tim u vezi koristi se izvorni naziv "Kulturno društvo Muslimana Preporod", *op.aut.*

⁹ Srpsko kulturno-prosvjetno društvo "Prosvjeta" osnovano je 18. augusta 1902. godine. Društvo je u dva perioda prestajalo sa radom: 1914-1918. i 1941-1945. godina. Prostorije društva su zatvorene i zapečaćene 17. juna 1941. godine. Društvo je formalno raspušteno 22. juna 1942. godine. Društvo je decembra 1940. godine imalo 17.567 članova i 295 biblioteka od čega su se u Drinskoj banovini nalazile 94 biblioteke. Kada je u pitanju obnova rada društva poslije Drugog svjetskog rata, odobrenje rada za Srpsko prosvjetno i kulturno društvo "Prosvjeta", Ministarstvo unutrašnjih poslova BiH je izdalo 20. septembra 1945.

(Napredak¹⁰), nakon reorganizacije i obnove njihovog rada 1945. godine, jeste podrška vlastima i masovnim organizacijama u opismenjavanju i narodnom prosvjećivanju širokih slojeva stanovništva Bosne i Hercegovine, koje je u prvim godinama po oslobođenju bilo dostupnije nacionalnim društvima, nego novim vlastima.

Komunistička vlast je za nacionalna kulturno-prosvjetna društva imala višestruke zadatke, a prije svega na političkom i kulturno-prosvjetnom planu. Putem agitaciono-propagandnog rada "Prosvjeta" je trebala da se angažuje protiv uticaja "velikosrpskih reakcionara", na predavanjima kritikujući naslijeđe monarhističke Jugoslavije, a ističući pozitivne primjere iz NOB-a. "Napretku" je povjeren zadatak angažovanja u borbi protiv uticaja "velikohrvatstva", "protiv klerofašističkih elemenata"

godine. Više o osnivanju i radu "Prosvjete" vidi u: Slavica Klarić, *Srpsko kulturno i prosvjetno društvo "Prosvjeta" (1902-1949): Sumarno-analitički inventar* (Sarajevo: Arhiv Bosne i Hercegovine, 2004), 5-9; Božo Madžar, *Prosvjeta. Srpsko prosvjetno i kulturno društvo 1902-1949* (Banja Luka, Srpsko Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske, Odjeljenje društvenih nauka, 2001); Uglješa Guzina, "Prilozi za ljetopis - Stogodišnjica Prosvjete", *Prosvjetina poslanica*, br. 5 (2002): 52-63.

¹⁰ Hrvatsko kulturno društvo "Napredak" nastalo je od "Hrvatskog potpornog društva za potrebne đake srednjih i visokih škola", osnovanog u Mostaru 14. septembra 1902. i "Hrvatskog društva za namještanje djece u zanate i trgovinu", osnovanog u Sarajevu 11. novembra 1902. godine. Sarajevskom se društvu 1904. pridodaje ime "Napredak", i kako su oba društva imala gotovo identične ciljeve i zadatke, 9. juna 1907. godine ujedinjuju se i djeluju pod zajedničkim imenom "Napredak". Kada je u pitanju period obnove rada poslije Drugog svjetskog rata, prva Glavna skupština Hrvatskog kulturnog društva "Napredak" održana je u Sarajevu 27. i 28. oktobra 1945. godine i imala je snagu konstituirajuće sjednice za obnovu rada društva. Na sjednici je izabrano novo rukovodstvo na čelu s predsjednikom Vladimirom Čaldarevićem. Usvojena su i nova Pravila društva, a rješenje o obnovi rada "Napretka" od nadležnih državnih organa je dobiveno 29. decembra 1945. godine. Više o osnivanju i radu "Napretka" vidi u: Tomislav Išek, *Mjesto i uloga Hrvatskog kulturnog društva Napredak u kulturnom životu Hrvata Bosne i Hercegovine (1902-1918)* (Sarajevo: Institut za istoriju, HKD Napredak, 2002); Tomislav Išek, *Mjesto i uloga Hrvatskog kulturnog društva Napredak u društvenom životu Hrvata Bosne i Hercegovine između dva svjetska rata (1918-1941)* (Sarajevo: Institut za istoriju, 2015); Hrvoje Šapina, *Stoljetnica Napretka* (Sarajevo: HKD Napredak, 2002); Tomislav Išek, "O osnutku i početku rada Hrvatskog kulturno-prosvjetnog društva Napredak", *Prilozi*, br. 27 (1994): 49-60; Nikola Čiča, "Kratke crte iz povijesti Hrvatskog kulturnog društva "Napredak" podružnica Tuzla od osnutka do ukinuća", *Baština sjeveroistočne Bosne: časopis za baštinu, kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe*, br. 1, Tuzla (2010): 165-175.

i protiv pojedinih “mačekovskih” elemenata i raspirivača šovinizma. “Preporod” je imao zadatak boriti se protiv raznih “muslimanskih re-akcionara”, mladomuslimanskih vođa i reakcionarnog shvatanja muslimanske čaršije. Sa ciljem provođenja ovih zadataka u organizacione strukture nacionalnih društava su uključeni predstavnici Komunističke partije. Dakako, kada je u pitanju narodno prosvjeđivanje, najvažniji zadatak kojeg je partija povjerila i nacionalnim društvima jeste borba protiv nepismenosti.¹¹

Osim nacionalnih kulturno-prosvjetnih društava, poslije oslobođenja osnovana su brojna amaterska kulturno-umjetnička društva na čitavom prostoru Bosne i Hercegovine,¹² a čije je osnivanje i djelatnost imalo za cilj obuhvatanje što većeg broja radničke, seoske, srednjoškolske i studentske omladine. Radilo se o razvoju kulturnog života u raznovrsnim oblicima i na masovnoj osnovi da kultura bude bliska i dostupna najširem krugu ljudi, a masovnost razvijanja kulture bio je stav politike KPJ.¹³

Krajem 1945. godine u Bosni i Hercegovini je postojalo oko 180 amaterskih društava. Najviše je bilo radničkih, činovničkih, seoskih i školskih društava. Kulturno-prosvjetnih i kulturno-umjetničkih društava na prostoru Bosne i Hercegovine 1946. i 1947. godine bilo je preko tri stotine. Slijedeće, 1948. godine, društva se organiziraju u Zemaljski savez kulturno-prosvjetnih i kulturno-umjetničkih društava, a potom dolazi do formiranja sličnih saveza na nivou srezova i općina. Godine 1949. broj društava je porastao na 420, a u njima je djelovalo 2.867 kulturno-umjetničkih i kulturno-prosvjetnih sekcija.¹⁴

¹¹ Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje: ABiH), Sarajevo, Centralni komitet Saveza komunista Bosne i Hercegovine/Pokrajinski komitet Komunističke partije Jugoslavije za Bosnu i Hercegovinu, kut. 3, *O političko-prosvjetnom radu u Sarajevu*, 11. 1. 1946.

¹² Više vidi: Sreten Ninković, “Kulturno-umjetnički amaterizam”, u: *Kultura u Socijalističkoj Republici Bosni i Hercegovini 1945-1975*, ur. Nedo Šipovac (Sarajevo: Oslobođenje, 1976), 325-334.

¹³ Senija Milišić, “O razvoju nauke, prosvjete i kulture u Bosni i Hercegovini 1945-2003”, *Prilozi*, br. 33 (2004): 271.

¹⁴ Ninković, “Kulturno-umjetnički amaterizam”, 329; Senija Milišić, *Kulturna djelatnost u Bosni i Hercegovini 1945- 1950* (Sarajevo: Zalihica, 2012), 13-15.

Osnivanje Preporoda – nova kulturna politika postaje bliža Bošnjacima

Kulturno-prosvjetno društvo “Gajret” osnovano je 20. februara 1903. godine. Društvo nije djelovalo u dva perioda: 1914-1918. i 1941-1945. godina. U vrijeme Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, “Gajret” postaje prosrpski orijentisan i kao takav nastavlja djelovati sve do 30. aprila 1941. godine, kada je zabranjen, a imovina predana Narodnoj uzdanici.¹⁵

“Gajret” je 1939/40. godine u Bosni i Hercegovini imao 109 mjesnih odbora i 80 povjerenika.¹⁶

Muslimansko kulturno društvo “Gajret” je 3. jula 1945. godine obnovilo rad i na prvoj skupštini je istaknuto da prihvata ideju “bratstva i jedinstva” u skladu sa uzusima novog komunističkog režima. Sa takvom orijentacijom Glavni odbor Muslimana Bosne i Hercegovine i “Gajret” su pokrenuli inicijativu za osnivanje saveza svih bošnjačkih društava¹⁷,

¹⁵ Kulturno-prosvjetno društvo “Narodna uzdanica” osnovano je 17. oktobra 1924. godine na Bentbaši kao protuteža prosrpski orijentisanom “Gajretu”. “Narodna uzdanica” je 1937. godine imala 38 mjesnih odbora i 34 povjereništva u Bosni i Hercegovini. Tokom Drugog svjetskog rata “Narodna uzdanica” je nastavila djelovati, ali je dobila prefiks “Hrvatsko muslimansko društvo”. Više o osnivanju i radu “Narodne uzdanice” vidi u: Ibrahim Kemura, *Značaj i uloga “Narodne uzdanice” u društvenom životu Bošnjaka (1923.-1945.)* (Sarajevo: Bošnjački insitut Fondacija Adila Zulfikarpašića, Institut za istoriju u Sarajevu, 2002); Ismail Hadžiahmetović, *Narodna uzdanica u kulturnom i društvenom životu Muslimana Bosne i Hercegovine* (Tuzla: Historijski arhiv, 1998); Ibrahim Kemura, “Politički motivi osnivanja kulturno-prosvjetnog društva ‘Narodna uzdanica’”, *Prilozi*, br. 19 (1982): 305-313.

¹⁶ Više o nastanku i djelovanju “Gajreta” vidi u: Ibrahim Kemura, *Uloga Gajreta u društvenom životu Muslimana (1903-1941)* (Sarajevo: Veselin Masleša, 1986); Ibrahim Kemura, “O ulozi Gajreta u društvenom životu Muslimana Bosne i Hercegovine (1903-1941)”, *Prilozi*, br. 20, (1984): 63-84; Ibrahim Kemura, “Muslimanska kulturno-prosvjetna društva”, *Analizirajući Husrev-begove biblioteke*, knj. XIX-XX (2001): 227-237; *Pravila srpskog muslimanskog kulturnog i prosvjetnog društva Gajret* (Sarajevo: Islamska dionička štamparija, 1929); Senaid Hadžić i Sead Selimović, *Kultura i tradicija u Bosni i Hercegovini. Višemilenijski kontinuitet* (Tuzla: Arhiv Tuzlanskog kantona, Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, 2012), 318-319, 399, 476.

¹⁷ Ovo “bošnjačka” ili “muslimanska” treba uzeti s rezervom zbog uvriježenih prosrpskih (prorežimskih) stavova rukovodstva “Gajreta”, odnosno prohrvatskih (prorežimskih) stavova “Narodne uzdanice”, *op.auct.*

prvenstveno da se izvrši ujedinjenje “Gajreta” i “Narodne uzdanice” u novo društvo koje je nazvano Kulturno društvo Muslimana “Preporod”. Osnivačka skupština “Preporoda” održana je 13. septembra 1945. godine u Sarajevu. Dan kasnije “Gajret” i “Narodna uzdanica” donijeli su odluku o ulasku u novoosnovano društvo. Kako je isticano, društvo je osnovano u “cilju kulturnog podizanja Muslimana Bosne i Hercegovine”¹⁸, a ovaj događaj je označavan kao konačan prekid sa prošlošću, kada se vršila podjela Bošnjaka u dva tabora, pa i u okviru kulture i prosvjete.¹⁹

Na prijedlog kandidacionog odbora u Glavni odbor društva izabrani su dr. Zaim Šarac (predsjednik), Mehmed Šahinagić i Derviš Tafro (potpredsjednici), Hasan Rebac i inž. Abdulah Hakirević (sekretari), Ibro Filipović (blagajnik), te članovi odbora: Hasan Brkić, Husein Brkić, Šukrija Kurtović, dr. Hamdija Čemerlić, Ibrahim ef. Riđanović, Avdo Humo, Skender Kulenović, Hamdija Bravo, inž. Fazlija Alikalfić, Esad Pašalić, inž. Muhamed Kadić, Midhat Hadžialić, Hamid Kukić, Fadila Arnautović, Hamdija Omanović, Hiba Ramadanović, Osman Karabegović, Sadik Bećarević, Mehaga Čomaga, Nada Biser, Esad Kulenović, Dževad Midžić, Mustafa Nazečić, dr. Behajija Salihagić, Fadil Imamović, Mustafa Kamarić, Hajrudin Bujukalić, Kemal Hadžiomerspahić, Mustafa Vilović, inž. Hakija Hadžihasanović, Razija Handžić. U nadzorni odbor izabrani su: Asim Sirbubalo, Nasih Repovac, Salih Sujoldžić, Nezir Škaljić, Š. Hrnjičević i Omer Gluhić. Za prvog predsjednika “Preporoda” izabran je dr. Zaim Šarac, advokat iz Sarajeva. Međutim, on je ubrzo izabran za saveznog ministra trgovine i snabdijevanja, morao je odseliti u Beograd, te je 12. marta 1946. podnio ostavku, a na njegovo mjesto je izabran Derviš Tafro, dotadašnji drugi potpredsjednik.²⁰

¹⁸ Historijski arhiv Sarajevo (dalje: HAS), Sarajevo, “Preporod” Kulturno društvo Muslimana-Sarajevo (dalje: P-KDMS), kut. 8, *Pravila*, 13. 9. 1945.

¹⁹ Kemura, *Uloga Gajreta*, 361-362.

²⁰ Husnija Kamberović, “Sto godina ‘Preporoda’ (1903-2003)”, BZK “Preporod” Mostar (pristup ostvaren 6. septembra 2019, <https://preporodmostar.ba/historija-preporoda-bih/>); “Historija ‘Preporoda’”, Bošnjačka zajednica kulture “Preporod” (pristup ostvaren

U donesenim Pravilima su određeni zadaci društva:

- “Otvaranje i pomaganje analfabetskih i stručnih tečajeva, kao i tečajeva za opšte obrazovanje;
- Osnivanje i pomaganje čitaonica i knjižnica, glazbenih i pjevačkih zborova i uopšte svako nastojanje na približavanju umjetnosti narodu;
- Osnivanje i pomaganje ustanova za izdržavanje i vaspitanje mladeži svih vrsta škola i zanata, kao i davanje materijalne pomoći đacima i šegrtima;
- Pomaganje zadrugarstva i razvijanje zadrugarske svijesti;
- Izdavanje knjiga, prevoda i brošura i drugih edicija, te organizovanje predavanja u cilju podizanja najširih slojeva naroda u gradu i na selu, kako u prosvjetnom tako i u privrednom i zdravstvenom pogledu
- Suzbijanje alkoholizma i razvijanje trezvenjačke misli u narodu;
- Svako drugo djelovanje kome je cilj kulturno-prosvjetno, ekonomsko i socijalno unapređenje najširih slojeva naroda.”²¹

U Pravilima je potcrtano da će društvo u svakoj prilici gajiti bratstvo i jedinstvo svih naroda u Jugoslaviji, čuvati sve tekovine Narodnooslobodilačkog rata²², kao i usko saradivati sa kulturno-prosvjetnim društvima Srba i Hrvata Bosne i Hercegovine.²³

19. septembra 2021, www.preporod.ba/o-bzk-preporod/historija-preporoda/); emisija *Tarih (Preporod)*, Televizija Kantona Sarajevo (pristup ostvaren 19. septembra 2021, *Tarih preporod - YouTube*)

²¹ HAS, P-KDMS, kut. 8, *Pravila*, 13. 9. 1945.

²² Isto.

²³ Ministarstvo unutrašnjih poslova Narodne vlade Bosne i Hercegovine shodno *Zakonu o udruženjima, zborovima i drugim javnim skupovima* bilo je nadležno da izda odobrenje za rad ili obnovu rada društva, za što su ista prilagala svoja Pravila, spiskove rukovodnog kadra i drugu potrebnu dokumentaciju. ABiH, Ministarstvo prosvjete NRBiH (dalje MPBiH), kut. 193, sign. 29/45.

Kulturno društvo “Preporod” je ostvarivalo prihode na osnovu ubiranja članarine, dobrovoljnih priloga, održavanja priredbi, društvenih edicija, zaviještanja – vasijet, i drugo. Članovi društva su svrstavani u nekoliko kategorija: redovni (plaćali mjesečnu članarinu u iznosu od 2 do 20 dinara), *utemeljači* (lica koja za godinu dana prilože društvu 2.000 dinara), dobrotvori (lica koja u toku godine prilože društvu najmanje 10.000 dinara ili poklone najmanje toliko vrijednosti). Za velike zasluge učinjene ka društvu ili na kulturnom podizanju Bošnjaka Glavna skupština Preporoda promovise počasne članove društva. Što se tiče organizacije, ista se sastojala od povjereništava, mjesnih odbora, okružnih odbora, te glavnog odbora, a upravljačku strukturu su činile skupštine navedenih odbora.²⁴

U završnim odredbama Pravila Kulturnog društva Muslimana “Preporod” istaknuto je da “... **društvo stoji pod vrhovnim nadzorom Ministarstva prosvjete Federalne Bosne i Hercegovine, čije su odluke obavezne za sve organe društva**”.²⁵

Poslije osnivačke skupštine u Sarajevu upućen je proglas “Muslimanima i Muslimankama Bosne i Hercegovine” u kojem se veličaju tekovine NOR-a, osuđuju okupatori i izdajnici, a napose veliča sam čin ujedinjenja dvaju društava, koje se predstavlja kao ujedinjenje Bošnjaka u svrhu jačanja bratstva i jedinstva sa Srbima, Hrvatima i drugim narodima Jugoslavije. “Svi smo duboko svjesni toga da treba što prije i što uspješnije da kulturno i prosvjetno podignemo naš muslimanski svijet, da uistinu preporodimo naše selo, da brojno povećamo kadar naše inteligencije i da u društvenom i opšte kulturnom pogledu uzdignemo našu ženu.”²⁶ Dalje se govori o potrebi iskorjenjivanja nepismenosti, kako bi svi bili “obavješteni o svojim dužnostima i svojim pravima kao sinovi i

²⁴ HAS, P-KDMS, kut. 8, *Pravila*, 13. 9. 1945.

²⁵ Isto.

²⁶ Gazi Husrev-begova biblioteka (dalje GHB), Sarajevo, Zbirka rasutih dokumenata i arhivalija na bosanskom jeziku (dalje: zbirka), *Muslimanima i Muslimankama Bosne i Hercegovine*, Proglas Kulturnog društva Muslimana “Preporod”, 1945.

kćeri domovine i ravnopravni građani naše velike i slavne Federativne Demokratske Jugoslavije”.²⁷

Dakle, očigledno je da se “Preporod” u donesenim Pravilima, ali i u Proglasu obavezuje na izvršavanje društveno-političkih zadataka, koje su pred njega postavile komunističke vlasti, a to su, između ostalog, propagandno djelovanje na pridobijanju širih slojeva bošnjačkog stanovništva za komunističku ideologiju, koncepciju “bratstva i jedinstva”, veličanje tekovina NOR-a opismenjavanje i narodno prosvjećivanje stanovništva, emancipaciju žene muslimanke, odanost državi i partiji kroz izvršavanje postavljenih zadataka na obnovi i izgradnji države i društva.

U Proglasu se pozivaju svi Bošnjaci da stvaraju odbore “Preporoda” po selima i gradovima širom Bosne i Hercegovine, da rade na omasovljenju članstva, kao i općem i pojedinačnom preporodu istog.²⁸ Nedugo nakon toga se po mjestima širom BiH prvo formiraju inicijativni odbori, da bi se potom održavale osnivačke skupštine i birali članovi stalnih odbora.

Pri Glavnom odboru Preporoda osnovane su slijedeće sekcije: sekcija za propagandu i narodno prosvjećivanje, omladinska sekcija, ženska sekcija, internatska, te finansijska sekcija. Što se tiče ženske sekcije, ona je shodno Pravilniku bila zadužena za angažovanje žena u ostvarivanju društvenih ciljeva i vaspitanja u idejama “naše današnjice”.²⁹

Do kraja januara 1946. godine na teritoriji Bosne i Hercegovine je osnovan 81. mjesni odbor Kulturnog društva Muslimana “Preporod”, a jedan odbor ovog društva osnovan je i u Zagrebu. Mjesni odbori su od Glavnog odbora u Sarajevu zatražili oko 40 hiljada pristupnica, koje su odaslane na teren. “Preporod” je u ovom izvještajnom periodu najbolje organizovan u dobojskom okrugu, odnosno u gračaničkom srezu gdje je formirano 10, kao i u teslićkom srezu gdje je formirano 6 mjesnih odbora.³⁰

²⁷ Isto.

²⁸ GHB, Zbirka, *Muslimanima i Muslimankama Bosne i Hercegovine*, Proglas Kulturnog društva Muslimana “Preporod”, 1945.

²⁹ HAS, P-KDMS, kut. 9, *Pravilnik*, 4. 3. 1946.

³⁰ HAS, P-KDMS, kut. 9, *Okružnica*, januar 1946.

Na skupštini delegata “Preporoda” iz sarajevskog okruga održanoj 6. januara 1946. godine u Sarajevu izabran je Inicijativni odbor “Preporoda” (Šahin Šahinpašić, predsjednik, dr. Alija Silajdžić, potpredsjednik, Fadil Salihagić, sekretar), koji je izvršio pripreme, te zakazao okružnu skupštinu Preporoda za 10. februar 1946. godine.³¹ Početkom 1946. godine u Mjesni odbor Preporoda u Sarajevu upisana su 383 člana, koji su prilikom potpisivanja pristupnice uplatili članarinu u iznosu od 5 ili 10 dinara za januar 1946. godine.³²

Nedugo nakon Glavne skupštine u Sarajevu, osnovan je Inicijativni odbor u Tuzli, koji je tragajući za odbornicima izrazio namjeru da u Mjesni odbor Preporoda uđu ljudi koji su nesebični, vrijedni, napredni i koji imaju za cilj napredak i bolji život Bošnjaka i svih “naših naroda”, te da uz saradnju sa srpskim i hrvatskim kulturnim društvom jačaju ideju bratstva i jedinstva. Inicijativni odbor u Tuzli je do 25. novembra 1945. godine uspio okupiti više stotina članova. U narednom periodu rad kulturnog društva “Preporod” usmjeravan je preko Narodnog fronta. Rukovodstvo je obrazložilo da će na taj način “Preporod” dobiti masovni karakter i tako odgovoriti svojoj svrsi, odnosno širenju novih kulturnih tekovina među širokim slojevima naroda, naročito među Bošnjacima. Rukovodioci društva su često težili pokazati odanost komunističkoj ideologiji i na svakom koraku isticati vjernost novim vlastima.³³

Vlasti su poticale saradnju tri nacionalna društva na način da su ista bila u obavezi osnivati međudruštvene odbore “Preporoda”, “Napretka” i “Prosvjete”, te zajedno učestvovati u međudruštvenim akcijama. U zajedničkom proglasu tri nacionalna društva od 29. januara 1946. godine navodi se da su “Preporod”, “Prosvjeta” i “Napredak” pri svojim centralama u Sarajevu obrazovala međudruštveni zajednički odbor, te su pozvani odbori na nivou okruga, sreza i mjesta da formiraju međudruštvene odbore

³¹ “Vrše se pripreme za saziv okružne skupštine Preporoda za okrug Sarajevski”, *Novo doba*, 29. januar 1946, 2.

³² HAS, P-KDMS, kut. 9, *Pristupnice*, januar 1946.

³³ Jajčević i Hadžimusić, *Kulturno-prosvjetna društva*, 192-193.

i započnu rad na pomaganju “školske i zanatske omladine”. U proglassu koji počinje sa “Braćo Srbi, Muslimani i Hrvati” hvale se dostignuća nove vlasti, te se govori o važnosti zajedničkog kulturno-prosvjetnog rada, kako bi se učvrstila i razvila načela bratstva i jedinstva ostvarena u periodu NOR-a.³⁴

Jedna takva akcija organizirana je u aprilu 1946. godine, a Glavni odbori triju društava pozvali su sve svoje organizacije da u svim mjestima osnuju mjesne međudruštvene odbore koji su organizirali priredbe u cilju prikupljanja priloga za zbrinjavanje 1.500 učenika u državnim srednjoškolskim internatima. Aktivnosti su održavane početkom aprila, u okviru “Međudruštvene nedjelje”, a prihod je doznačavan Glavnom Međudruštvenom odboru.³⁵

Na Prvoj redovnoj skupštini “Preporoda” 8. septembra 1946. godine prihvaćena je odluka “Merhameta” da se fuzionira sa “Preporodom”, kao i prijedlog Beogradskog Gajreta “Osman Đikić” od 26. maja 1946. godine o fuzioniranju sa “Preporodom” u jedno društvo.³⁶

Da je “Preporod” bio inkorporiran u novi društveno-politički sistem svjedoče i spiskovi povjerenika ovog društva, koji su bili zaposleni u raznim državnim i privrednim subjektima, počevši od Ministarstva prosvjete, preko Javnog tužilaštva, Vrhovnog suda, Vakufske direkcije do Fabrike duhana, Uprave tramvaja, i slično. U Javnom tužilaštvu u Sarajevu u periodu oktobar-decembar 1945. godine bilo je zaposleno dvadeset članova “Preporoda”, koji su na ime članarine društvu uplatili 505 dinara. Zanimljivo je navesti da polovina ovih članova nije bila islamske vjeroispovijesti. Međutim, za znatan broj povjerenika u evidencijama je bilo upisano slabo ili nikako odazivanje na dužnosti društva.³⁷

³⁴ “Zajednički proglas Preporoda, Prosvjete i Napretka za pomaganje školske i zanatske omladine”, *Novo doba*, 29. januar 1946, 3.

³⁵ HAS, P-KDMS, kut. 9, *Okružnica*, 7. 3. 1946.

³⁶ Husnija Kamberović, “Sto godina ‘Preporoda’ (1903-2003)”, BZK “Preporod” Mostar (pristup ostvaren 6. septembra 2019, <https://preporodmostar.ba/historija-preporoda-bih/>)

³⁷ HAS, P-KDMS, kut. 8, *Spisak naplaćene članarine od službenika Javnih tužioštava*, decembar 1945; *Popis povjerenika*, 1946.

Kako je izgledao rad društva “Preporod” pod okriljem komunističkog režima svjedoči prepiska koju je društvo vodilo sa državnim organima, od kojih je redovno tražena dozvola za sve pojedinačne aktivnosti u organizaciji društva.

Shodno Zakonu o udruženjima, zborovima i drugim javnim skupovima prilikom osnivanja ogranaka društva, morala se podnijeti prijava odsjecima za unutrašnje poslove pri narodnim odborima, uz jedan primjerak pravila, programa i popisa članova upravnog i nadzornog odbora. U Sarajevu su se na ovaj način morale registrovati sve rejonske organizacije “Preporoda”, iako su bile dio prethodno registrovanog Mjesnog odbora Preporoda Sarajevo.³⁸

Molbe su se odnosile na odobrenje održavanja predavanja, igranki, pa i skupljanja dobrovoljnih priloga.

U januaru 1946. godine Mjesni odbor Preporoda Sarajevo obratio se Odjeljenju za trgovinu i snadbjevanje Gradskog narodnog odbora Sarajevo sa molbom za izdavanje kahve i šećera za svoje prostorije u Sarajevu. Međutim, molbi nije udovoljeno zbog rješenja ministarstva trgovine kojim je obustavljeno svako izdavanje kahve i šećera za kafane i druge svrhe, a kako se ističe iz razloga nepostojanja dovoljnih zaliha šećera istim se prevashodno imaju snadbjevati “teški i laki radnici”, dok je preporučeno da “Preporod” nabavi kahvu u slobodnoj prodaji.³⁹

Mjesni odbor Preporoda Sarajevo zahtjevom od 21. maja 1946. godine zatražio je od Odjeljenja za unutrašnje poslove Gradskog narodnog odbora Sarajevo odobrenje za održavanje priredbe povodom otvorenja bašte pri zgradi “Preporoda” u Sarajevu. Da bi se održavanje ovog događaja odobrilo, vlastima je dostavljen program:

1. Prikaz o muslimanima u SSSR-u,
2. O muslimanskoj ženi,
3. Reportaža o omladinskoj pruži,

³⁸ HAS, P-KDMS, kut. 8, *Potreba dostavljanja prijave postojanja društva*, 14. 3. 1946.

³⁹ HAS, P-KDMS, kut. 8, *Molba za dodjelu kafe i šećera*, 17. 1. 1946.

4. Književni rad,
5. Horska recitacija “Pitaće kako je bilo” od Heldmana,
6. Recitacija o Trstu.

Po završetku programa planirana je igranka.⁴⁰ Osim što je bila potrebna dozvola za bilo kakvu značajniju društvenu aktivnost, iz programa navedenog događaja vidimo da je isti prožet sadržajima, koji su kreirani po uputama vladajućeg komunističkog režima. Isti je bio slučaj i sa ramazanskim predavanjima za članove “Preporoda” i građanstvo Sarajeva. Predavanja su održavana od 19. do 24. augusta 1946. godine. Neke od tema i predavača su u nastavku:

- Dr. Derviš Ramadanović, “Opšta i lična higijena”,
 Nail Begić, “Demokratija i narodna vlast”,
 Zijah Ruždić, “Stručno uzdizanje omladine”,
 Ekrem Ramić, “Zakon o narodnim odborima”,
 Ahmed Mulahalilović, “Ugovori o prijateljstvu između FNRJ i drugih država”,
 Hasan Ljubunčić, “Mirovna konferencija i naše pravo na Trst i Julisku Krajinu”,
 Zehra Muidović, “Socijalni problem grada Sarajeva”,
 Mustafa Kamarić “Narodni karakter naših zakona”,
 Midhat Begić, “Omladinska pruga”.⁴¹

Pored toga što je konkretno kroz programske aktivnosti svakodnevno provodio vladinu politiku, odanost komunističkom režimu iskazivana je i prigodnim dopisima, koje su iz centrale “Preporoda” slate različitim državnim funkcionerima. Između ostalog, to su pisma adresirana na Josipa Broza Tita, Rodoljuba Čolakovića i Aleksandra Rankovića. U pismu Rankoviću se čestita “uspjeh postignut hvatanjem izdajnika i

⁴⁰ HAS, P-KDMS, kut. 8, *MO Preporoda – GNO Sarajevo*, 21. 5. 1946.

⁴¹ HAS, P-KDMS, kut. 8, *Raspored ramazanskih predavanja*, august 1946.

koljača naših naroda Draže Mihajlovića”, te se poziva na hvatanje Ante Pavelića i drugih, kako se navodi, “okorjelih zločinaca”. Na kraju se upućuju hvalospjevi i parole “Živila državna bezbjednost u FNRJ”, “Živio drug Aleksandar Ranković”, “Smrt fašizmu – Sloboda narodu”.⁴²

Na sjednici Glavnog odbora Preporoda, održanoj sredinom jula 1946. godine, predsjednik Derviš Tafro podsjetio je prisutne odbornike da “Preporod” nije osnovan kako bi štiti neke posebne muslimanske interese. Tom prilikom Tafro se usprotivio organizovanju posebnog Preporodovog ženskog tečaja, umjesto upućivanja polaznika na redovne analfabetke tečajevе.⁴³

Mjesni odbor Preporoda obratio se u julu 1946. godine Odjeljenju unutrašnjih poslova pri Gradskom narodnom odboru Sarajevo sa molbom za odobrenje sakupljanja dobrovoljnih priloga u novcu i naturi na teritoriji grada Sarajeva tokom ramazana i to u svrhu organizovanja priredbe. Sarajevskom odboru Preporoda je izdato rješenje kojim je odobreno da može skupljati tražene priloge na deset sabirnih araka, koje je propisno ovjerila Služba unutrašnjih poslova GNO-a, a za što je istom uredno plaćena taksa.⁴⁴

S ciljem, kako se isticalo, pravilnog reguliranja i objedinjavanja kulturnog rada, delegati “Preporoda”, bili su obavezni učestvovati u radu kulturno-prosvjetnih sekcija pri mjesnim i gradskim odborima Narodnog Fronta,⁴⁵ Društvenu angažiranost “Preporod” je dodatno potvrđivao ustupanjem svojih prostorija po zahtjevu različitih društveno-političkih organizacija. Shodno tome, od 25. augusta do 1. septembra 1946. godine Preporodove društvene prostorije koristila je Regrutna komisija pri GNO Sarajevo, a potom Gradski odbor Narodne omladine BiH za

⁴² HAS, P-KDMS, kut. 8, *Pisma Titu, Rankoviću i Čolakoviću*, maj 1946.

⁴³ Adnan Jahić, *Muslimansko žensko pitanje u Bosni i Hercegovini. Žena u intelektualnom i društvenom životu Bošnjaka od aneksije do Zakona o zabrani nošenja zara i feredže (1908-1950)* (Zagreb: Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju, Naučnoistraživački institut “Ibn Sina”, 2017), 442.

⁴⁴ HAS, P-KDMS, kut. 8, *Rješenje*, 26. 7. 1946.

⁴⁵ HAS, P-KDMS, kut. 8, *Gradski odbor NOF-a – KPD Preporod*, 8. 7. 1946.

Sarajevo, 13. septembra 1946. godine tu organizira miting regruta koji odlaze u Jugoslavensku armiju.⁴⁶

Do sredine maja 1946. godine, osim 7 okružnih odbora, osnovana su 192 mjesna odbora Preporoda u Bosni i Hercegovini. Uprkos već tada razvijenoj organizaciji, Glavni odbor društva je oštro kritikovao rad 76 mjesnih odbora, koji Glavnom odboru do 1. maja 1946. godine nisu donijeli nikakvih prihoda. U poslanim prigovorima se navodi da je stav Glavnog odbora da samo treba da postoje one Preporodove organizacije, koje će, **“da ispunjavaju najtačnije i najsavjesnije sve one zadatke koji proizilaze iz društvenih pravila i nastojanja koja nam današnjica nameće”**.⁴⁷

Do 30. juna 1946. godine osnovano je 206 mjesnih odbora Preporoda, od čega 204 u Bosni i Hercegovini, te 2 u Hrvatskoj. “Preporod” je u Hrvatskoj imao odbore u Zagrebu i Osijeku⁴⁸, te povjereništvo u Borovu. Najviše članova bilo je u Okrugu Sarajevo 9.812, zatim u Tuzli 7.726 i Mostaru 5.372. Glavni izvor prihoda za Kulturno društvo “Preporod” bila je članarina, koje je do 30. juna 1946. godine skupljeno u iznosu od 703.662 dinara. Najviše prihoda od članarine skupljeno je u sarajevskom okrugu (200.980), a potom u tuzlanskom (145.165 dinara). Vidi Tabelu 1.⁴⁹

⁴⁶ HAS, P-KDMS, kut. 8, *Korespondencija “Preporoda” s Regrutnom komisijom pri GNO Sarajevu i Gradskim odborom Narodne omladine BiH*, august-septembar 1946.

⁴⁷ HAS, P-KDMS, kut. 9, *Okružnica*, 11. 5. 1946.

⁴⁸ Više vidi: Semir Hadžimusić, “Osnivanje i početak djelovanja Kulturnog društva Bošnjaka ‘Preporod’ u Osijeku poslije Drugog svjetskog rata”, *Historijski pogledi*, br. 3 (2020): 237-246.

⁴⁹ HAS, P-KDMS, kut. 8, *Pregled organizacije Preporoda*, 30. 6. 1946.

Tabela 1. Pregled organizacije i prihoda Kulturnog društva Muslimana “Preporod” (na dan 30. juna 1946. godine)⁵⁰

Okrug	Mjesnih odbora	Broj članova	Prihodi – dinara				
			Članarina	Prilozi	Priredbe	Kalendar	Razno
Banjaluka	18	3.741	87.090	10.958	44.757	–	5.200
Bihać	14	1.024	28.828	–	734	1.050	–
Mostar	18	5.372	89.035	–	16.175	3.280	5.000
Sarajevo	29	9.812	200.980	13.663	33.327	3.390	16.578
Travnik	22	3.513	41.160	8.087	21.148	–	–
Doboj	47	4.886	107.249	14.643	67.325	2.400	18.593
Tuzla	54	7.726	145.165	10.894	92.539	2.580	3.883
Hrvatska	2	–	6.135	900	–	–	–
Ukupno	206	36.086	703.662	59.345	275.005	14.700	49.254

Mjesni odbori u središtima bosanskohercegovačkih okruga osnovani su slijedećim redoslijedom: Banjaluka (7. oktobra 1945. godine), Doboj (28. oktobra 1945.), Travnik (31. oktobra 1945.), Sarajevo (7. novembra 1945.), Tuzla (25. novembra 1945.), Bihać (25. novembra 1945.), Mostar (24. februara 1946. godine).⁵¹

Koncem juna 1946. godine Ministarstvo prosvjete NR BiH je zadužilo nacionalna kulturna društva, kao i antifašističke organizacije, da na terenu prikupljaju “partizanske pjesme” ispjevane tokom Narodnooslobodilačkog rata i da iste dostave ministarstvu u cilju štampanja knjige ovih pjesama. Međutim, akcija nije imala odziva kod članstva “Preporoda”, zbog čega je Glavni odbor ovog društva, 2. augusta 1946. godine izdao Požurnicu za sakupljanje partizanskih pjesama u kojoj se navodi da je do tada ovom odboru dostavljena samo jedna pjesma, te se insistira da se agilnije priđe ovom poslu, radi obaveze prema Ministarstvu i čuvanja ugleda samog društva.⁵²

⁵⁰ Tabela kreirana na osnovu podataka iz: HAS, P-KDMS, kut. 8, *Pregled organizacije Preporoda*, 30. 6. 1946.

⁵¹ HAS, P-KDMS, kut. 9, *Okružnica*, 11. 5. 1946.

⁵² HAS, P-KDMS, kut. 9, *Okružnica*, 2. 8. 1946.

Dva osnovna zadatka, čije je izvršenje naglašavano na organima “Preporoda” početkom 1946. godine bila su: zbrinjavanje i koloniziranje ratne siročadi i borba protiv nepismenosti. S tim u vezi u izvještajima sa sastanaka “Preporoda” se navodi i slijedeća parola: “Što više nezbrinute djece u naše domove i što više pismenih ljudi u stvaralački život”.⁵³

“**Sramota je za svakog muslimana da ostane nepismen**”⁵⁴, bila je parola “Preporoda” u zimskoj kampanji opismenjavanja 1945/46. godine.

Kulturno društvo Muslimana “Preporod” je aktivno sudjelovao u kampanjama opismenjavanja stanovništva, koje je provodila nova, komunistička vlast. “Preporod” je materijalno-tehnički podržavao tečajeve za opismenjavanje, koje je organizirala država, a pristupio je i organizaciji vlastitih tečajeva uz saglasnost i nadzor sreskih kulturno-prosvjetnih odbora širom Bosne i Hercegovine. U tu svrhu je u martu 1946. godine, Glavni odbor Preporoda pribavio i poslao odborima koji su mu se obratili 3.675 teka, 1.800 bukvara i 150 olovaka za polaznike analfabetskih tečajeva.⁵⁵

Okružnicom Glavnog odbora Preporoda od 15. jula 1946. godine, svim okružnim i mjesnim odborima je dostavljeno Upustvo za rad na narodnom prosvjećivanju, uz napomenu da je kulturno-prosvjetni plan rada “Preporoda” upotpunosti usklađen sa općim državnim kulturno-prosvjetnim planom, kao i da će se voditi računa da nijedna akcija ne izađe iz okvira tog plana. Potcrtana je potreba najtješnje saradnje sa druga dva nacionalna društva.⁵⁶

U zimskoj kampanji borbe protiv nepismenosti, koja se provodila od 1. novembra 1946. do 1. marta 1947. godine, “Preporod” se obavezao opismeniti 20 hiljada tečajaca. Povodom početka date kampanje okružnicom Glavnog odbora Preporoda između ostalog je poručeno

⁵³ E. Pašalić, “Dva hitna zadatka Preporoda”, *Novo doba*, 29. januar 1946, 8.

⁵⁴ “Zimska kampanja narodnog prosvjećivanja u Sarajevu”, *Oslobođenje*, 13. januara 1946, 6.

⁵⁵ HAS, P-KDMS, kut. 9, *Okružnica*, 2. 4. 1946.

⁵⁶ HAS, P-KDMS, kut. 9, *Okružnica*, 15. 7. 1946.

da su Bošnjaci, krivnjom prošlih “nenarodnih režima” najnepismeniji i najzaostaliiji u Bosni i Hercegovini, te da opismenjavanje trebaju shvatiti kao najvažniji kulturni zadatak.⁵⁷

U budžetu Glavnog odbora Preporoda za poslovnu 1946/1947. godinu za “suzbijanje nepismenosti” planirano je 200.000 dinara, a po 200.000 dinara je izdvojeno i za plate namještenika, Studentski dom u Beogradu, poreze, 300.000 za edicije i predavanja. Najviše je izdvajano za “stipendije i pomoći” 1.200.000 dinara, dok je ukupni budžet društva iznosio 2.800.000 dinara.⁵⁸

Za rad u periodu od 1. jula 1947. do 1. januara 1948. godine Glavni odbor Preporoda pohvalio je nekoliko svojih mjesnih organizacija, među kojima su bile one u Maglaju, Lukavcu, Zavidovićima, Cazinu, Bosanskom Šamcu, Konjicu, Jablanici, Kaknju i Doboju. Ipak, bilo je dosta više mjesnih odbora društva, koji u datom polugodištu nisu dostavljali članarinu Glavnom odboru, niti su isti redovno izvještavali o svom radu. To su mjesni odbori Preporoda u Bihaću, Bosanskoj Krupi, Velikoj Kladaši, Vrnograču, Bosanskom Petrovcu, Kulen-Vakufu, Pećigradu, Donjem Vakufu, Livnu, Duvnu, Prozoru, Bosanskom Brodu, Žepču, Odžaku, Modriči, Počitelju, Stocu, Gacku, Ostrožcu, Ljubinju, Čapljini, Nevesinju, Višegradu, Rudom, Rogatici, Fojnici, Zenici, Gradačcu, Zvorniku, Koraju, Bosanskoj Dubici, Prijedoru, Kozarcu, Sanskom Mostu, Ključu i Mrkonjić-Gradu. Neki od ovih odbora su skoro potpuno prestali sa radom, što dokazuje da je Kulturno društvo Muslimana “Preporod” znatno oslabljeno ušlo u 1948. godinu.⁵⁹

Održavanje zimskih godišnjih Preporodovih priredbi do sredine februara 1948. godine, Glavnom odboru u Sarajevu nije prijavio niti jedan mjesni odbor društva, zbog čega je Glavni odbor upozorio sve Preporodove organizacije da su neizostavno dužne održati godišnje priredbe, te 75% prihoda od istih dostaviti Glavnom odboru.⁶⁰

⁵⁷ HAS, P-KDMS, kut. 9, *Okružnica*, 30. 10. 1946; *Okružnica*, 8. 11. 1946.

⁵⁸ HAS, P-KDMS, kut. 8, *Proračun Glavnog odbora Preporoda za 1946/1947. godinu*, 1946.

⁵⁹ HAS, P-KDMS, kut. 12, *Okružnica br. 6*, 3. 1. 1948.

⁶⁰ HAS, P-KDMS, kut. 12, *Okružnica br. 7*, 13. 2. 1948.

Također, kada je u pitanju rad na narodnom prosvjećivanju i opismenjavanju stanovništva, dio mjesnih odbora je početkom 1948. godine imao zapažene rezultate, dok su mjesni odbori Preporoda u Brčkom i Banjaluci potpuno zakazali, o čemu je Glavni odbor Preporoda upozorilo Ministarstvo prosvjete navodeći da ova dva odbora nisu poslala svoje delegate u Sreski kulturno-prosvjetni odbor.⁶¹

“Preporod” više nije bio potreban?

Od druge polovine 1947. godine, kroz partijsku štampu, u javnost se sve češće plasiralo pitanje o svrsishodnosti postojanja nacionalnih društava, “da li danas nacionalna društva – pored kulturno-prosvjetne djelatnosti državnih ustanova, političkih organizacija Narodnog fronta, naročito sindikata – mogu da nađu svoj zadatak i svoje polje djelatnosti”. Dalje je isticano da se u multietničkoj sredini kakva je Bosna i Hercegovina, povezivanjem rada nacionalnih kulturnih društava može dati podloga za “stvaranje jednog zajedničkog kulturnog tipa”.⁶²

Dodatan udar na rad “Preporoda” bila je odluka Narodnog fronta Bosne i Hercegovine iz marta 1948. godine da osnuje Savez kulturno-prosvjetnih i umjetničkih društava BiH.⁶³ Naime, osnovni zadatak koji je stavljen pred ovaj Savez bilo je “usklađivanje i objedinjavanje rada” svih kulturno-prosvjetnih i umjetničkih društava na teritoriji NR BiH pod jedinstvenim rukovodstvom, kao i pružanje pomoći društvima na terenu. Ovo usklađivanje i objedinjavanje rada za nacionalna društva

⁶¹ HAS, P-KDMS, kut. 12, *Okružnica br. 7*, 13. 2. 1948.

⁶² Vladimir Čaldarević, “Zadatak nacionalnih kulturnih društava”, *Oslobođenje*, 11. august 1946, 3.

⁶³ Na osnivačkoj skupštini istaknuta je “linija štetne podvojenosti” u kulturi koja se ogledala u opredjeljivanju naroda za nacionalno ili neko drugo društvo. Sa osnivanjem Saveza, kako se isticalo, nastojalo se omogućiti “nacionalnoj kulturi Srba i Hrvata i kulturno-istoriskim tradicijama Muslimana” da kulturno izražavanje i djelovanje mogu vršiti i u “svenarodnoj organizaciji” Narodnog fronta. Mladen Čaldarević, “Pitanje masovnog kulturnog rada u Bosni i Hercegovini”, *Pregled: mjesečnik za politička, ekonomska i kulturna pitanja*, knj. III, april 1948: 249-252.

je značilo gubitak i do tada neznatne samostalnosti u radu, a isto je uz pad prihoda od članarine i priredbi rezultiralo ukidanjem pojedinih organizacionih jedinica ovih društava.⁶⁴

Pored deklarativne podrške nove komunističke vlasti, koju su nacionalna društva dobijala nakon obnove svog rada krajem 1945. i početkom 1946. godine, pored toga što je usmjeravala i nadzirala rad ovih društava, istovremeno je ta vlast radila na samostalnom organizovanju kulturno-prosvjetnih aktivnosti kroz masovne organizacije. Također, vlast je podsticala osnivanje amaterskih i radničkih kulturno-umjetničkih društava. Na ovaj način kulturno-prosvjetni rad je praktično preuzet od nacionalnih društava, što je dovelo do enormnog pada broja članova triju društava, što se napose odrazilo u 1948. godini.⁶⁵

Tražeci opravdanje za ukidanje Omladinske sekcije, u izvještaju o radu u poslovnoj 1947/1948. godini, čelnici Mjesnog odbora Preporoda u Sarajevu ističu: “Smatrali smo da je izdvajanje muslimanske omladine iz opšteg omladinskog pokreta bilo nepotrebno pa i štetno, te smo u smislu pomenutog zaključka Preporodovu omladinsku sekciju raspustili, a njene članove uputili u organizacije Narodne omladine u našem gradu”.⁶⁶

Pored svega, “Preporod” se i dalje držao prorežimski, provodeći zadatke koji su stavljeni pred sve organizacije, pa tako i nacionalna društva. Jedan od tih zadataka bilo je skidanje zara i feredže sa žena muslimanki na čemu je posebno radio Antifašistički front žena (AFŽ), uz pomoć drugih masovnih organizacija, pa i samog “Preporoda”. Na Drugom kongresu AFŽ-a Bosne i Hercegovine, sazvanom 12. jula 1947. godine, radi dobijanja masovne podrške žena sprovedbi započetog Petogodišnjeg plana, donijeta je rezolucija, koja je javnosti predstavljena kao početak “pokreta muslimanki za skidanje zara”, koji je istaknut kao

⁶⁴ HAS, P-KDMS, kut. 12, *Glavni odbor Preporoda Mjesnom odboru Preporoda Sarajevo*, 31. 3. 1948.

⁶⁵ HAS, P-KDMS, kut. 12, *Evidencije članstva*, 1948.

⁶⁶ HAS, P-KDMS, kut. 12, *Izvještaj o radu Mjesnog odbora Preporoda u Sarajevu u poslovnoj 1947/1948. godini*, 1948.

“kočnica ličnog razvitka” i smetnja za puno učešće ženske populacije u izvršenju Petogodišnjeg plana.⁶⁷ Ovo je “podržao” Glavni odbor Preporoda, u svom izvještaju gdje se između ostalog navodi: “Mi smo svijesni da zar i feredža nisu svojstveni savremenoj ženi koja treba da uživa podjednaka prava sa muškarcem, koja treba da sudjeluje u kulturnom i društvenom životu naše zemlje i koja treba zajedno sa ostalim sestrama da se zalaže u punoj mjeri na ostvarenju Petogodišnjeg plana ...”⁶⁸

Na drugoj godišnjoj skupštini “Preporoda”, predsjednik ovog društva Derviš Tafro preuzeo je obavezu “Preporoda” da u okviru Petogodišnjeg plana radi na likvidaciji kulturne zaostalosti u širokim narodnim masama, pri tome istakavši da će ovo društvo, izvršavajući obaveze prema državi, voditi borbu protiv predrasuda, pogrešnih shvatanja i hrđavih navika, a koje su, kako je naveo, “kočnice kulturnog i materijalnog napretka”. Kao napose štetan običaj po ženu muslimansku, Tafro je apostrofirao “besmisleni običaj skrivanja muslimanskih žena”, što je bila prepreka uvođenju muslimanskih žena u javni život zemlje. U zaključcima usvojenim na kraju skupštine, “Preporod” je pozvao “sve svoje odbore i sve muslimane da provedu otkrivanje muslimanki”.⁶⁹

Podršku, kako se isticalo, “emancipaciji žene muslimanke” “Preporod” je dao i uključivanjem svojih članica u rukovodstvo društva. Shodno proklamovanim pravima u Upravnom odboru Mjesnog odbora Preporoda za Grad Sarajevo, koji je izabran 12. jula 1948. godine, od 25 članova bilo je deset žena, a dužnost prvog potpredsjednika je povjerena Hibi Tafro, domaćici iz Sarajeva.⁷⁰

U okružnici, od 23. jula 1948. godine, Glavni odbor Preporoda je pokušavao zauzet odlučniji stav prema svojim neaktivnim mjesnim

⁶⁷ Jahić, *Muslimansko žensko pitanje*, 456-458.

⁶⁸ HAS, P-KDMS, kut. 12, *Izvještaj o radu Mjesnog odbora Preporoda u Sarajevu u poslovnoj 1947/1948. godini*, 1948.

⁶⁹ “Preporod poziva sve svoje odbore i sve muslimane da provedu otkrivanje muslimanki”, *Oslobođenje*, 1. septembar 1947, 2.

⁷⁰ HAS, P-KDMS, kut. 12, *Upravni odbor Mjesnog odbora za Grad Sarajevo*, 12. 7. 1948.

odborima, naglašavajući “da je u zabludi svaki onaj koji smatra da je i za momenat prestala potreba za postojanjem i djelovanjem Preporoda jer se Preporodu još uvijek pruža široko polje rada naročito među onim slojevima koji još nisu obuhvaćeni radom drugih masovnih organizacija”. Da čelništvo “Preporoda” nije uspjelo održati prvobitnu odlučnost, potvrđuje nastavak teksta gdje se oni distanciraju od bilo kakvog djelovanja, koje je dupliranje rada sa radom komunističkog režima i masovnih organizacija, nadalje hvaleći rad istih, čije rezultate rada pripisuje kao zajedničke od svih organizacija, pa tako i “Preporoda”:

“Stoga je osnovno da se Preporodove organizacije nalaze u rukama prekaljenih frontovaca, potpuno predanih narodnoj stvari ... ocjena Preporodova rada treba da se zasniva na osnovu široke aktivnosti među muslimanima u Frontu, u zadrugarstvu i u svim ostalim formama naroda. Rezultati toga objedinjenog rada biće i rezultati Preporoda.”⁷¹

Zaključcima Glavnog odbora iz jula 1948. godine Kulturno društvo Muslimana “Preporod” se nastojalo upotpunosti uključiti u propagandu za odbacivanje zara i feredže. U tu svrhu predstavnici “Preporoda” su zajedno s predstavnicima masovnih organizacija, učlanjeni u odbore AFŽ-a za skidanje zara i feredže.⁷²

U kakvom je ozračju radilo društvo “Preporod” tokom 1948. godine vidimo i na primjeru Lukavca, gdje su partijske vlasti na svojim vijećanjima često kritikovale rad nacionalnih društava, posebno “Prosvjete” i “Preporoda”. U jednom izvještaju se kritikuje rad čitaonice “Preporoda” u Puračiću, tačnije radnika koji je služio kahvu u toj čitaonici. Upozoravalo se kako on podstiče neprijateljstvo prema vlastima, i slično. Također se kritikuje rad kako se isticalo “vjerskog matičara” u Lukavcu, Redžepa ef. Muminhodžića, koji je, kako se navodi, na vjerskim svečanostima, mevludima, loše uticao na bošnjački narod čitavog lukavačkog

⁷¹ HAS, P-KDMS, kut. 12, *Okružnica, br. 11, 23. 7. 1948.*

⁷² Isto.

područja. Isticalo se kako vlasti nisu u mogućnosti da znaju šta se događa na tim ceremonijama.⁷³

U arhivi “Preporoda” iz 1948. godine, pored dokumentacije o redovnom kulturno-prosvjetnom radu sekcija i odbora na nižim nivoima, koje je treba priznati bilo sve manje, nalazi se veliki broj okružnica i požurnica koje je Glavni odbor upućivao mjesnim odborima s ciljem dostave nedostajuće dokumentacije (izvještaja o radu, o održavanju priredbi, o dostavi prihoda od članarine i slično). Također, veliki broj izvještaja o zaduženju društva kod Narodne banke FNRJ, govore o stanju u kojem se društvo nalazilo kada je bilo znatno manje prihoda od članarine, kao i od imovine koja je masovno prelazila u državno vlasništvo.⁷⁴

Na preporuku Međudruštvenog odbora, Glavni odbori Preporoda, Napretka i Prosvjete su krajem marta održali sastanke i donijeli odluke o prestanku rada i prijenosu svoje imovine na Savez kulturno-prosvjetnih društava Bosne i Hercegovine. Na plenarnoj sjednici Glavnog odbora “Preporoda” 28. marta 1949. prihvaćena je preporuka Međudruštvenog odbora da se ukinu nacionalna kulturna društva.⁷⁵ Ovakav razvoj događaja pozdravile su komunističke vlasti, apostrofirajući da je riječ o značajnom događaju u kulturnom životu, ističući važnu ulogu nacionalnih društva u školovanju omladine i stvaranju “domaće inteligencije”, posebno u periodu austrougarske uprave, ali i u okvirima monarhističke Jugoslavije.⁷⁶

Vlasti su kroz štampu hvalile dotadašnji angažman “Preporoda”, “Prosvjete” i “Napretka”, na obnovi zemlje, zbrinjavanju izbjeglica, ratne

⁷³ Arhiv Tuzlanskog kantona, Okružni komitet Saveza komunista Bosne i Hercegovine Lukavac, kut. 1, dok. I/1, *Mjesečni izvještaj o agitaciji i pripagandi*, mart 1948.

⁷⁴ HAS, P-KDMS, kut. 12, *Okružnice i požurnice mjesnim odborima za dostavu podataka; Izvještaji o zaduženju “Preporoda” kod Narodne banke FNRJ*, april-novembar 1948.

⁷⁵ Odluka Glavnog odbora od 28. marta 1949. godine o likvidaciji “Preporoda” potvrđena je rješenjem Ministarstva unutrašnjih poslova NR BiH od 10. novembra 1949. godine, čime je zvanično prestao rad “Preporoda” i drugih nacionalnih društava. Husnija Kamberović, “Sto godina ‘Preporoda’ (1903-2003)”, BZK “Preporod” Mostar (pristup ostvaren 6. septembra 2019, <https://preporodmostar.ba/historija-preporoda-bih/>)

⁷⁶ Salko Nazečić “Prestanak rada Prosvjete, Napretka i Preporoda”, *Oslobođenje*, 16. april 1949, 2.

siročadi, školovanju djece i omladine, te rad na likvidaciji nepismenosti, a sve navedeno tokom 1945/46. i 1946/47. godine. Nakon ovog perioda, stanovište režima je bilo da je prestala potreba za postojanje ovih društava, zbog toga što su sve kulturno-prosvjetne aktivnosti preuzele masovne organizacije, sindikat i nova radnička kulturno-umjetnička društva. Ipak, vlasti su i dalje koristile infrastrukturu Preporoda u provođenju propagande za skidanje zara i feredže. Istovremeno se rad nacionalnih društava problematizovao: “Nemoguće je danas u istoj radnoj zadruzi zamisliti da se njeni članovi u svom kulturnom radu dijele na Srbe, Hrvate i Muslimane ... došlo se do sasvim pravilnog zaključka da u radničkim kulturno-umjetničkim društvima na selu postoje široki uslovi i za čuvanje i razvijanje pozitivnih tradicija i bogatstava nacionalne kulture ... upravo u okvirima tih organizacija, više nego u dosadašnjim okvirima nacionalnih društava, postoje šire mogućnosti i pravilnija shvatanja pitanja nacionalne kulture i Srba i Hrvata i kulturnih tradicija Muslimana. **Sve to pokazuje da su naša nacionalna kulturna društva odigrala svoju istorisku ulogu i da za dalji procvat i razvoj naše nacionalne kulture njihov opstanak ne bi značio potstrek nego na nekim mjestima čak i kočnicu ...**”⁷⁷

Pozdravljajući krah nacionalnih društava, partijske vlasti na kraju zaključuju da se donošenjem odluke o prestanku rada, ova društva ne odriču svojih zadataka, već konstatuju da su te zadatke bolje prihvatile druge organizacije i druga društva i da će ciljevi zbog kojih su nacionalna društva osnovana biti sigurnije i svestranije ispunjeni u novim organizacijskim okvirima.⁷⁸

Zaključna razmatranja

“Preporod” se od osnivanja stavio u funkciju provođenja kulturne politike koja se vodila iz Komunističke partije, preko Agitpropa i nadležnih odbora nove vlasti. Naime, ovo društvo je organiziralo i pomagalo

⁷⁷ Isto.

⁷⁸ Isto.

različite društveno-političke i kulturno-prosvjetne akcije, uključujući rad analfabetskih tečajeva, čitalačkih grupa, učestvovalo u zbrinjavanju ratne siročadi, pomaganju rada državnih školskih internata, prikupljanju dobrovoljnih priloga po zadatku partije, i slično. Osim toga, organizaciju i tematiku predavanja za svoje članove, "Preporod" je uskladio s potrebama i intencijama Komunističke partije. Preporodovi predavači su u tu svrhu tokom svetog muslimanskog mjeseca ramazana, u kojem se okuplja veći broj vjernika u džamijama, održavali predavanja, propagirajući rad na obnovi zemlje, Petogodišnjem planu, narodnom prosvjećivanju, kolektivizaciji, industrijalizaciji, zadrugarstvu, ali i životu muslimana u SSSR-u.

Iako je okupljalo Muslimane, Bošnjake, pripadnike islamske vjeroispovijesti, rukovodstvo "Preporoda" je kroz aktivnosti ovog društva nastojalo potisnuti i minimizirati vjersku i tradicijsku komponentu u kulturnom i društvenom životu naroda kojeg predstavlja. U planovima i programima rada ovog kulturnog društva skoro nigdje nećemo naći organizovanje sadržaja, koji su imali dodirne tačke sa tradicijskim, a pogotovo ne vjerskim potrebama Bošnjaka. Za razliku nekadašnjih društava, "Gajreta" i "Narodne uzdanice", sadržaji koje je "Preporod" organizirao povodom vjerskih blagdana nisu imali nikakve veze sa istim, što je slučaj sa tzv. ramazanskim predavanjima na kojima su se pretresale društveno-političke teme diktirane iz organa Komunističke partije i državnih vlasti. Dakako, partija je preko sebi odanih nacionalnih društava i lojalnih ljudi iz rukovodstava istih, radila na izgradnji "novog čovjeka" koji apriori nije trebao biti ateista, ali po postavljenim uzusima njegovog rada i djelovanja najlakše se snalazio ako je i sam takav bio.

Za sve aktivnosti koje su organizirali, odbori Preporoda su morali upućivati zahtjeve i molbe za odobrenje komunističkim vlastima, pri tome navodeći tačno plan, sadržaj i učesnike određene aktivnosti, bilo da je u pitanju odobrenje rada neke mjesne organizacije, održavanje priredbe, skupljanje dobrovoljnih priloga ili kupovina cigareta, šećera i kahve.

Uporedo s deklarativnim podržavanjem djelatnosti “Preporoda”, Komunistička partija je svojim masovnim organizacijama, Frontu, omladini, AFŽ-u, sindikatu, dala zadatak organiziranja znatnijeg dijela kulturnog života u Bosni i Hercegovini, dok je dio prepustila novoosnivanim radničkim i amaterskim kulturno-umjetničkim društvima. Dakle, kada je pridobila ciljne skupine za sebe, država je prestala blagonaklono gledati na djelatnost “Preporoda”, kritikujući i ignorišući potrebe ovog i drugih nacionalnih društava, uz sve to istovremeno stvarajući obruč kojim bi se rad ovih društava činio nepotrebnim, što je u konačnici trebalo stvoriti sliku da ova društva idu ka samouništenju. Pri tome, do kraja koristeći oslabljenu, ali djelimično uticajnu organizaciju “Preporoda” za potrebe provođenja akcije na otkrivanju žena muslimanki. Aktivnim sudjelovanjem u komunističkoj propagandi skidanja zara i feredže rukovodstvo “Preporoda” je potcrtalo svoje stavove, kada je u pitanju dokidanje tradicijskih i vjerskih pogleda muslimana Bosne i Hercegovine i rad za vlast.

Stvaranjem Saveza kulturno-prosvjetnih društava u okviru Narodnog fronta dodatno je oslabio položaj nacionalnih društava, koja su izgubila i neznatnu samostalnost koju su imala u svom radu. Također, agitacijom i propagandom režima, članstvo “Preporoda” je uključivano u novoosnovana radnička i druga društva i organizacije, a provođenjem ekonomskih i agrarnih reformi, ionako sve malobrojnije članstvo “Preporoda” je oslabljeno, čime je budžet društva doveden do kraha.

Sve ovo se kroz partijska glasila tumačilo kao logičan redosljed odvijanja stvari, a čin gašenja “Preporoda” i drugih nacionalnih društava, kao priželjkivan čin, kao veliki kulturni događaj, kako za članstvo tih društava, tako i za državu i narod u cjelini.

IZVORI I LITERATURA

IZVORI

Neobjavljeni izvori:

- Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo (ABiH)
 - Fond: Centralni komitet Saveza komunista Bosne i Hercegovine/Pokrajinski komitet Komunističke partije Jugoslavije za Bosnu i Hercegovinu (CKSK BiH – PKKPJ BiH)
 - Fond: Ministarstvo prosvjete Narodne republike Bosne i Hercegovine (MPBiH)
- Arhiv Tuzlanskog kantona
 - Fond: Okružni komitet Saveza komunista Bosne i Hercegovine Lukavac (OKSKBiH)
- Gazi Husrev-begova biblioteka Sarajevo (GHB)
 - Zbirka rasutih dokumenata i arhivalija na bosanskom jeziku (zbirka)
- Historijski arhiv Sarajevo (HAS)
 - Fond: "Preporod" – Kulturno društvo Muslimana Sarajevo (P-KDMS)

Objavljeni izvori:

- *Pravila srpskog muslimanskog kulturnog i prosvjetnog društva Gajret*. Sarajevo: Islamska dionička štamparija, 1929.

Štampa:

- *Novo doba*, Sarajevo, 1946.
- *Oslobođenje*, Sarajevo, 1946, 1947, 1949.

LITERATURA

Knjige:

- Antić, Zdravko, i Drago Borovčanin i Ilijas Hadžibegović i Ahmed Hadžirović i Ibrahim Karabegović i Aleksandar Kalmar i Budimir Miličić i Nedim Šarac i Dubravka Škarica i Stojan Tomić. *Istorija Saveza Komunističke Bosne i Hercegovine*, knj. 2. Sarajevo: Institut za istoriju u Sarajevu, 1990.
- Hadžiahmetović, Ismail. *Narodna uzdanica u kulturnom i društvenom životu Muslimana Bosne i Hercegovine*. Tuzla: Historijski arhiv, 1998.
- Hadžić, Senaid i Sead Selimović. *Kultura i tradicija u Bosni i Hercegovini. Višemilenijski kontinuitet*. Tuzla: Arhiv Tuzlanskog kantona, Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, 2012.
- Išek, Tomislav. *Mjesto i uloga Hrvatskog kulturnog društva Napredak u kulturnom životu Hrvata Bosne i Hercegovine (1902-1918)*. Sarajevo: Institut za istoriju, HKD Napredak, 2002.
- Išek, Tomislav. *Mjesto i uloga Hrvatskog kulturnog društva Napredak u društvenom životu Hrvata Bosne i Hercegovine između dva svjetska rata (1918-1941)*. Sarajevo: Institut za istoriju, 2015.
- Jahić, Adnan. *Muslimansko žensko pitanje u Bosni i Hercegovini. Žena u intelektualnom i društvenom životu Bošnjaka od aneksije do Zakona o zabrani nošenja zara i feredže (1908-1950)*. Zagreb: Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju, Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", 2017.
- Jahić, Adnan. *Vrijeme izazova. Bošnjaci u prvoj polovini XX stoljeća*. Zagreb: Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju; Sarajevo: Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", 2015.
- Kemura, Ibrahim. *Uloga Gajreta u društvenom životu Muslimana (1903-1941)*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1986.

- Kemura, Ibrahim. *Značaj i uloga "Narodne uzdanice" u društvenom životu Bošnjaka (1923.-1945.)*. Sarajevo: Bošnjački insitut Fondacija Adila Zulfikarpašića, Institut za istoriju u Sarajevu, 2002.
- Klarić, Slavica. *Srpsko kulturno i prosvjetno društvo "Prosvjeta" (1902-1949): Sumarno-analitički inventar*. Sarajevo: Arhiv Bosne i Hercegovine, 2004.
- Lilly, Carol S. *Power and Persuasion: Ideology and Rhetoric in Communist Yugoslavia 1944-1953*. Boulder: Westview Press, 2001.
- Madžar, Božo. *Prosvjeta. Srpsko prosvjetno i kulturno društvo 1902-1949*. Banja Luka, Srpsko Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske, Odjeljenje društvenih nauka, 2001.
- Milišić, Senija. *Kulturna djelatnost u Bosni i Hercegovini 1945- 1950*. Sarajevo: Zalihica, 2012.
- Nametak, Muhamed. *Bosanski trougao u crvenoj zvijezdi. Kulturni tokovi i izgradnja "socijalističkog društva" u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1953*. Sarajevo: Institut za historiju, 2017.
- Petranović, Branko. *Politička i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji za vreme obnove*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1969.
- Šapina, Hrvoje. *Stoljetnica Napretka*. Sarajevo: HKD Napredak, 2002.

Članci:

- Čaldarević, Mladen. "Pitanje masovnog kulturnog rada u Bosni i Hercegovini". *Pregled: mjesečnik za politička, ekonomska i kulturna pitanja*, knj. III (april 1948): 249-252.
- Čiča, Nikola. "Kratke crte iz povijesti Hrvatskog kulturnog društva 'Napredak' podružnica Tuzla od osnutka do ukinuća". *Baština sjeveroroistočne Bosne: časopis za baštinu, kulturno-historijsko i prirodno naslijeđe*, br. 1 (2010): 165-175.

- Guzina, Uglješa. “Prilozi za ljetopis - Stogodišnjica Prosvjete”. *Prosvjetina poslanica*, br. 5, (2002): 52-63.
- Hadžimusić, Semir. “Značaj opismenjavanja stanovništva za obnovu države i provođenje politike Komunističke partije u Bosni i Hercegovini 1945-1948. godine”. u: *Prijelomne godine bosanskohercegovačke prošlosti*, ur. Sedad Bešlija. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu-Institut za historiju, 2021, 133-170.
- Hadžimusić, Semir. “Osnivanje i početak djelovanja Kulturnog društva Bošnjaka “Preporod” u Osijeku poslije Drugog svjetskog rata”. *Historijski pogledi*, br. 3 (2020): 237-246.
- Išek, Tomislav. “O osnutku i početku rada Hrvatskog kulturno-prosvjetnog društva ‘Napredak’”. *Prilozi*, br. 27 (1994): 49-60.
- Jajčević Jasmin i Semir Hadžimusić. “Kulturno-prosvjetna društva u sjeveroistočnoj Bosni u periodu 1945-1949. godine”. u: *Prilozi historiji Bosne i Hercegovine u socijalističkoj Jugoslaviji*, ur. Husnija Kamberović. Sarajevo: Udruženje za modernu historiju, 2017, 185-209.
- Katz, Vera. “Osnovna obilježja agitprop kulture u Bosni i Hercegovini (1945-1948)”. *Prilozi*, br. 28 (1999): 211-224.
- Kemura, Ibrahim. “Muslimanska kulturno-prosvjetna društva”. *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knj. XIX-XX (2001): 227-236.
- Kemura, Ibrahim. “O ulozi Gajreta u društvenom životu Muslimana Bosne i Hercegovine (1903-1941)”. *Prilozi*, br. 20 (1984): 63-84.
- Kemura, Ibrahim. “Politički motivi osnivanja kulturno-prosvjetnog društva ‘Narodna uzdanica’”. *Prilozi*, br. 19 (1982): 305-313.
- Lilly, Carol S. “Problems of Persuasion: Communist Agitation and Propaganda in Post-war Yugoslavia, 1944-1948”. *Slavic Review* 53, br. 2 (1994): 395-413.
- Milišić, Senija. “O razvoju nauke, prosvjete i kulture u Bosni i Hercegovini 1945-2003”. *Prilozi*, br. 33 (2004): 265-274.

- Ninković, Sreten. “Kulturno-umjetnički amaterizam”. u: *Kultura u Socijalističkoj Republici Bosni i Hercegovini 1945-1975*, ur. Neđo Šipovac. Sarajevo: Oslobođenje, 1976, 325-334.

Sadržaji s www (World Wide Web):

- “Historija ‘Preporoda’”, Bošnjačka zajednica kulture “Preporod” (pristup ostvaren 19. septembra 2021, www.preporod.ba/o-bzk-preporod/historija-preporoda/)
- Emisija *Tarih (Preporod)*, Televizija Kantona Sarajevo (pristup ostvaren 19. septembra 2021, *Tarih preporod - YouTube*)
- Husnija Kamberović, “Sto godina ‘Preporoda’ (1903-2003)”, BZK “Preporod” Mostar (pristup ostvaren 6. septembra 2019, <https://preporod-mostar.ba/historija-preporoda-bih/>)

Summary

Culture for the people and/or for the government. Establishment and Activity of the Muslim Cultural Association “Preporod” With Special Reference to the Work of the Main Board and the Sarajevo Local Committee in 1945-1949

Since its inception, Preporod has put itself in the position of pursuing a cultural policy pursued by the Communist Party, through Agitprop and the competent committees of the new government. Namely, this society organized and assisted various socio-political and cultural-educational actions, including the work of alphabetic courses, reading groups, participated in the care of war orphans, aiding the work of state boarding schools, collecting voluntary contributions by the task of the party and the like. In addition, the organization and theme of the lectures for its members was aligned with the needs and intentions of the Communist Party. For this purpose, Preporod lecturers gave lectures during the holy Muslim month of Ramadan, which gathers a number of believers in mosques, promoting propaganda work on the country, the Five-Year Plan, popular education, collectivization, industrialization, cooperatives, and the lives of Muslims in the USSR. Although it brought together Muslims, Bosniaks, the leadership of Preporod through its activities sought to suppress and minimize the religious and traditional component in the cultural and social life of the people it represents. In the plans and programs of the work of this cultural society, we will almost never find organizing content that had points of contact with the traditional, and especially not religious, needs of Bosniaks. Unlike the former societies, the Gajret and Narodna uzdanica, the contents organized by Preporod on the occasion of religious holidays had nothing to do with it, as is the case with the so-called Ramadan lectures discussing socio-political topics dictated by Communist Party organs and state authorities. Certainly, the party, through loyal national

societies worked to build a “new man” who should not have been an atheist, but according to the setups of his work and activities, he could easily manage if he was.

For all the activities they organized, the Committees of Preporod had to make applications and requests for approval to the Communist authorities, stating exactly the plan, content and participants of a particular activity, whether it was the approval of the work of a local organization, holding an event, collecting voluntary contributions or buying cigarettes, sugar, and coffee. Along with declarative support for the activities of the Preporod, the Communist Party gave its mass organizations, the Front, the Youth, the AFZ, and the trade union the task of organizing a significant part of cultural life in Bosnia and Herzegovina, while leaving part of it to newly established workers’ and amateur cultural and artistic societies. Thus, when it reached the target groups for itself, the state ceased to favor the activity of the Preporod, criticizing and ignoring the needs of this and other national societies, while at the same time creating a ring that would make the work of these societies unnecessary, which ultimately created the image that these societies are heading toward self-destruction. In doing so, fully utilizing the weakened but partially influential Preporod organization to conduct activities in order to identify Muslim women. By actively participating in communist propaganda, the leadership of the Preporod underscored its views when it came to abolishing the traditional and religious views of Muslims in Bosnia and Herzegovina and working for the government.

The creation of the Alliance of Cultural and Educational Societies within the People’s Front further weakened the position of national societies, which also lost the little independence they enjoyed in their work. Also, through the agitation and propaganda of the regime, the membership of Preporod was included in the newly established workers’

and other societies and organizations, and by implementing economic and agrarian reforms, the ever-diminishing membership of Preporod had weakened the society's budget.

All this through the party newsletter was interpreted as a logical order of things, and the act of extinguishing the Preporod and other national societies, as a desirable act, as a great cultural event for the membership of these societies, as well as for the state and the people as a whole.